

ERIK MOBERG:

Marknadsekonomin, välfärdsstaten och grundlagen

Marknadsekonomins natur och egenskaper är grundläggande och kontroversiella. Erik Moberg för här en principiell diskussion i ett konstitutionellt perspektiv kring frågorna om vilka som tjänar på fria marknadsförhållanden och för vilka ingrepp av olika slag är gynnsamma.

Få samhällsproblem torde vara på en gång så grundläggande och kontroversiella som de om marknadsekonomin natur och egenskaper. Mest lidelse väcker kanske frågorna om vilka som tjänar på fria marknadsförhållanden och för vilka ingrepp av olika slag är gynnsamma. Min avsikt här är att föra en principiell diskussion kring dessa frågor i ett konstitutionellt perspektiv.

Jag utgår från föreställningen att det i grunden är två mekanismer som bestämmer hur välfärden fortlöpande utvecklas och fördelas i ett samhälle. Den ena är marknaderna, den andra de offentliga eller statliga beslutssystemen. Dessa båda mekanismer samspelar och påverkar varandra i en ständig växelverkan.

Låt mig börja med att precisera två typer av statliga beslut.

Den första typen, som vi kan kalla för rättighetsbeslut, syftar till att skapa och upprätthålla en för fysiska och juridiska privatpersoner gällande elementär rättsordning. Besluten fattas alltså i lagstiftande, dömande och domsverkställande organ. I de lagar det här är fråga om preciseras grundläggande rättigheter, bl a äganderätten; vidare anges de former i vilka sådana rättigheter kan uppstå och överlåtas, t ex genom avtal; och slutligen fastställs hur kränkningar av de nämnda rättigheterna, t ex skadegörelse eller stöld, beivras och gottgöres.

Det ligger i sakens natur att lagar om rättigheter av detta slag är långlivade. De ändras endast långsamt över tiden och som en reaktion på den allmänna samhällsutvecklingen. Å ena sidan måste visserligen reglerna ständigt uppdateras för att behålla sin relevans och tillämpbarhet, men å andra sidan är just deras

Erik Moberg är fil lic i statskunskap

permanens och stabilitet också en av deras viktigaste egenskaper.

Den andra typen av statliga beslut, som vi kan kalla för fördelningsbeslut, syftar till att på olika sätt omfördela resurserna i samhället.

Renodlad marknadsekonomi

Låt oss nu föreställa oss ett samhälle i vilket de statliga beslutsorganen enbart fattar rättighetsbeslut — några fördelningsbeslut förekommer alltså inte. Av skäl som snart kommer att framgå kallar jag ett samhälle av denna typ för en renodlad marknadsekonomi. Frågan är nu vilka egenskaper ett sådant samhälle har.

För det första är det ett samhälle i vilket de enskilda människornas grundläggande rättigheter, bl a äganderätten, är väl skyddade mot kränkningar av andra individer eller grupper av individer. Detta säkras av det elementära rättssystemet.

Dessutom är människorna inte utsatta för några kränkningar från statens sida. I första hand är detta en konsekvens av att statliga beslut som kan kränka människornas rättigheter inte förekommer, men möjligen kan man också tänka sig att det elementära rättssystemet uttryckligen innehåller skydd mot statliga övergrepp.

Den fundamentala principen om individens okränkbarhet upprätthålles alltså och detta sätter naturligtvis samtidigt en gräns för handlingsfriheten. Några andra gränser förekommer emellertid inte. Människorna i vårt samhälle har full frihet att företa sig vad de vill och kan så länge de inte kränker andra.

Jag kallar dessa fri- och rättigheter för marknadsekonomins immateriella egenskaper. Utöver detta har vi emellertid an-

ledning att också intressera oss för samhällets egenskaper som ekonomisk miljö, eller dess materiella egenskaper.

Låt oss utgå från föreställningen att var och en av de enskilda människorna önskar förverkliga ett enligt sina egna värderingar så gott liv som möjligt. Det inslag i denna strävan efter det goda livet som vi framför allt har anledning att intressera oss för är det ömsesidigt fördelaktiga, och därför också ömsesidigt frivilliga, bytet. Bytet är viktigt därför att det möjliggör specialisering och stordrift. Människorna producerar sådant som de har förutsättningar för, och i sådana anläggningar som är lämpliga. Därefter byter de med varandra så att var och en får vad han eller hon vill ha.

Men dessa byten är inte möjliga utan det rättssystem som staten tillhandahåller. Bytena innebär ju att personer utväxlar äganderätter med varandra och förutsätter därför att äganderättsförhållandena är lagligt väl preciserade och skyddade, liksom de avtalsformer genom vilka äganderätterna överföres. Det är därför det ligger nära till hands att kalla ett samhälle av det aktuella slaget för en renodlad marknadsekonomi.

För att underlätta den fortsatta beskrivningen av det som jag kallat samhällets materiella egenskaper inför jag ett tänkt index. Detta index är så konstruerat att det för varje människa på ett sammanfattande sätt anger hennes materiella be-lägenhet i vid bemärkelse. Indexet tar alltså hänsyn till sådant som förmögenhet och inkomster, till arbetets umbäranden och glädjeämnen, till mängden fritid, o s v. Indexet påverkas alltså i princip av allt sådant som, vid sidan om de tidigare behandlade fri- och rättigheterna, är av

betydelse för den enskilda människans livskvalitet.

Med användande av detta index är det nu möjligt att karakterisera hela samhället vid en viss bestämd tidpunkt med en fördelning, nämligen den fördelning som anger hur samhällsmedlemmarna är lokaliserade på olika indexnivåer. Rent formellt är det ingen skillnad mellan en sådan fördelning och en fördelning av samhällsmedlemmarna med hänsyn till t ex längd, eller intelligenskvot, eller någon annan egenskap. Men fördelningen i detta fall görs alltså med utgångspunkt från individernas materiella index.

På samma sätt som alla andra fördelningar kan också den här aktuella fördelningen beskrivas med såväl genomsnittsmått, alltså i detta fall den för samtliga samhällsmedlemmar genomsnittliga indexnivån, som med spridningsmått, d v s mått som på något sätt anger hur stora avvikelserna från genomsnittet är. Men eftersom människornas materiella förhållanden ändrar sig över tiden så hänför sig naturligtvis ett visst genomsnitt, och en viss spridning, alltid till en viss bestämd tidpunkt.

Två påståenden

Med utgångspunkt från föreställningen om ett materiellt index, och en därpå grundad tidsbestämd fördelning, vill jag nu påstå två saker om det marknadsekonomiska samhället.

För det första är tillväxten i ett sådant samhälle god och förmodligen t o m snabbare än i något annat tänkbart samhällssystem. Eller med andra ord: Vår tänkta fördelnings genomsnittsmått ökar snabbt efter hand som tiden går, och an-

tagligen snabbare än i någon annan samhällstyp.

Jag tror att detta påstående är relativt okontroversiellt och i alla händelser skall jag inte på något utförligare sätt försöka styrka det här. Resonemanget skulle då föras bort från sin huvudlinje och samtidigt länkas in på ämnen som är grundligt behandlade i den allmänna ekonomiska litteraturen. Låt mig därför bara säga att den goda tillväxten direkt sammanhänger med det fria bytet. Genom byten flyttas resurser dit där de bäst gagnar tillväxten.

För det andra vill jag påstå att det stora flertalet enskilda människor i stora drag följer med i den genomsnittliga ökningen, d v s marknadsekonomin har en tendens att hålla ihop fördelningen. Visserligen kan fördelningen uppvisa långa "svansar" både nedåt mot mycket låga index och uppåt mot mycket höga index, men sannolikt representerar dessa svansar relativt få människor. Tillväxten är i huvudsak en tillväxt för alla.

Detta påstående är säkert långt mer kontroversiellt än det första. Trots detta, och trots att ämnet inte heller är särskilt väl behandlat i den ekonomiska litteraturen, så kommer jag dock i huvudsak att lämna påståendet här som just ett påstående. Jag skall bara helt kort nämna den mekanism som enligt min mening framför allt ligger bakom den effektiva spridningen av välfärden i den renodlade marknadsekonomin, nämligen lönebildningen.

I en marknadsekonomi tvingas kapitalisterna hela tiden bjuda över varandra för att få arbetskraft till sina ständigt allt modernare och effektivare maskiner. Och detta höjer inte bara lönen för dem vid den sist installerade maskinen, utan av vanliga prisutjämningskäl också den all-

männa lönenivån. Effekten förstärks dessutom av att maskiner har en tendens att minska betydelsen av människors medfödda skillnader. Det var inte bara revolvern som på sin tid kallades "the equalizer" i amerikanska gangsterkretsar därför att den minskade betydelsen av busarnas medfödda talanger som slagskämpar. Detsamma gäller också många fredligare maskiner. Endast få har den extrema muskelstyrka som krävs för effektivt manuellt transportarbete men de flesta kan lära sig att köra lastbil. Och det är få förunnat att snabbt och korrekt summera långa sifferserier med hjälp av bara papper och penna men de flesta kan sitta i en snabbköpskassa.

Maskinerna medför alltså en ständigt stigande produktivitet samtidigt som de minskar betydelsen av människors medfödda skillnader. Detta leder i sin tur till en successivt allt högre allmän lönenivå — och allt mindre löneskillnader. Med dessa antydda sammanhang måste jag emellertid nöja mig för att inte förlora kontakten med resonemangets huvudlinje. Låt oss alltså i övrigt ta påståendet om marknads-ekonomins välfärdsspridande egenskaper för gott och se vart det leder.

För att sammanfatta så karakteriseras den renodlade marknadsekonomin inte bara, vilket är viktigt att betona, av materiella utan också av immateriella egenskaper av stor betydelse för människorna. De senare består ytterst i upprätthållandet av principen om individens okränkbarhet, de förra i en snabb tillväxt och effektiv spridning av den materiella välfärden.

Variierande fördelningsbeslut

Inledningsvis talade jag om två typer av

statliga beslut. Hittills har jag bara behandlat rättighetsbesluten, men tiden är nu kommen att föra in också fördelningsbesluten i resonemanget. Med användande av en ofta förekommande term skulle vi då kunna kalla en stat vilken fattar såväl rättighetsbeslut som fördelningsbeslut för en välfärdsstat, och det däremot svarande samhället för ett välfärdssamhälle. Och återigen blir frågan vilka egenskaper ett sådant samhälle har.

För att kunna säga något om det är det nödvändigt att först karakterisera själva fördelningsbesluten.

Till en början kan då motiven variera betydligt. De kan vara principiella och altruistiska. Vanlig är t ex föreställningen att en långt gående utjämning människor emellan är önskvärd av rättviseskäl. Men naturligtvis kan också mera intressebetonade motiv förekomma. För att gå rakt på den krassaste varianten så kan ju, inom ramen för ett system med majoritetsval, en majoritet helt enkelt bestämma sig för att till egen förmån plundra minoriteten. Men motiven behöver förstås inte vara av detta extrema slag. Dessutom är det lätt att tänka sig blandformer. Om en grupp som söker förbättra sin egen ställning, och i den bemärkelsen företräder det egna intresset, kan få sina krav att framstå som principiellt berättigade så sitter det ju inte i vägen.

Utöver motiven bakom fördelningsbesluten kan också formerna variera. Besluten kan avse införandet av mer eller mindre permanenta regler, t ex regler om progressiv beskattning eller permanent verkande prisregleringar, men de kan också vara av engångs- eller tillfällighetskaraktär.

Välfärdssamhället

På samma sätt som beträffande marknadsekonomin vill jag nu karakterisera välfärdssamhället med två mer eller mindre hypotetiska påståenden.

För det första påstår jag då att tillväxtbetingelserna är sämre i välfärdssamhället än i den renodlade marknadsekonomin, d v s genomsnittet för människornas materiella index ökar långsammare.

Detta påstående är ju nära nog en konsekvens av, eller t o m nästan liktydigt med, motsvarande påstående om marknadsekonomin. Därför tror jag inte heller att det är särskilt kontroversiellt. Det som gör påståendet rimligt är, för att uttrycka sig mycket summariskt, att fördelningsbesluten griper in i och stör bytesverksamheten. Alla ömsesidigt fördelaktiga byten kommer därför inte till stånd, och en del byten som i realiteten inte är till parternas fördel blir ändå genomförda. Ju större de fördelningspolitiska ingreppen är desto mer bromsas antagligen tillväxten, och detsamma gäller möjligen också ju mer slumpartade ingreppen är, d v s desto mer de är av tillfällighetskaraktär.

Det andra påståendet är att välfärdsstaten inte alltid lyckas öka jämlikheten ens om detta är motivet bakom fördelningsbesluten. Ofta åstadkommes istället motsatsen, även om mycket därvidlag beror på beslutens exakta utformning. Ingrepp i prisbildningen ger t ex nästan obönhörligt upphov till nya frälsen. Ingreppen skapar konstlade, och därmed exploaterbara, prisskillnader, köer, budgetunderskott, o s v, och kring dessa företeelser flockas lycksökare, såväl offentligt anställda som privata entreprenörer, som flugor kring sommarverandans saftglas.

Ofta lyckas de skära guld med täljkniv. För att bara nämna ett exempel bland många så hade Roger Akelius lukrativa obligationsaffärer aldrig varit möjliga i en renodlad marknadsekonomi — de var istället en typisk produkt av välfärdssamhället.

Vad jag påstår är alltså att välfärdssamhället från jämlikhetssynpunkt är sämre än sitt rykte medan marknadsekonomin istället är avsevärt bättre.

Så långt välfärdssamhällets materiella egenskaper. När det sedan till sist gäller de immateriella egenskaperna så är det lätt att se att principen om individens okränkbarhet inte honoreras i samma utsträckning som i marknadsekonomin. När en majoritet driver igenom ett fördelningsbeslut mot minoritetens vilja, så kränkes ju så tillvida minoritetens medlemmar.

Ett tankeexperiment

Efter denna lätt hypotetiska redogörelse för marknadsekonomin och välfärdssamhällets egenskaper är det nu dags för ett tankeexperiment.

Antag att vi har två samhällen som i alla avseenden ser exakt likadana ut. Vid något tillfälle går de emellertid av någon anledning skilda vägar. Fr o m denna historiska tidpunkt är det ena samhället en renodlad marknadsekonomi, det andra ett utpräglat välfärdssamhälle.

Vad händer under dessa förhållanden med fördelningarna av människornas materiella index i de två samhällena. Vid skiljetillfället ser förstas de båda fördelningarna ut på exakt samma sätt, det följer av vårt utgångsantagande. Men sedan börjar det hända saker. Genomsnittsvär-

det av de enskilda människornas index ökar snabbare i marknadsekonomin än i välfärdssamhället, och skillnaden mellan de två samhällena blir successivt allt större till marknadssamhällets förmån. Ser vi sedan på spridningsmättet så är det fullt tänkbart att marknadsekonomin håller sin befolkning bättre samlad kring genomsnittet än välfärdssamhället, d v s att marknadsekonomin förblir ett relativt jämlikt samhälle medan välfärdssamhället kanske t o m utvecklas till ett klassamhälle.

Hur det än förhåller sig med detta sista så uppnås förr eller senare en tidpunkt då alla, eller praktiskt taget alla, människor i marknadsekonomin enligt det materiella indexet har det bättre än människorna i välfärdssamhället. Därefter lämnar människorna i marknadsekonomin ohjälpligt de i välfärdssamhället allt längre bakom sig. Till detta kommer så att marknadsekonomin invånare hela tiden åtnjuter en högre immateriell standard än välfärdssamhällets befolkning.

I jämförelse med välfärdssamhället framstår alltså marknadsekonomin med alla mått mätt som vida överlägsen. Men hur kommer det sig då att det ofta är så svårt att vinna gehör för marknadsekonomiska lösningar på olika samhällsproblem, att den rena marknadsekonomin är så sårbar, och att välfärdsstaten trots allt står så stark som den gör? Beror det på att det förda resonemanget är bristfälligt och föga övertygande, jag har ju själv strukit under att flera inslag är skissartade, eller beror det på något annat?

Detta är en angelägen fråga, och mitt svar ser ut så här.

Hotad marknadsekonomi

Det är möjligt att resonemanget har sina brister, men detta är ändå inte huvudsaken. Även om resonemanget vore perfekt och riktigt i alla avseenden, och alla människor dessutom övertygade om dess riktighet, så skulle marknadsekonomin likväl vara ständigt hotad och välfärdsstaten ha det väl förspant.

Att det kan vara så har med det värderande subjektet att göra. För att komma fram till uppfattningen om marknadsekonomin överlägsenhet var vi tvungna att betrakta samhällena utifrån, och över en längre tidsperiod, alltså från ett slags gud faderlig utsiktspunkt. Men bland människorna är det nog bara utpräglade utopister som faktiskt låter sig styras av en sådan syn på sammanhangen. Alla människor lever trots allt under en begränsad tid och inne i reellt existerande samhällen, och deras värderingar och handlande präglas rimligen till stor del därav.

Under de kortare tidsrymder som en enskild människa har anledning att överblicka blir därför den allmänna ekonomiska tillväxten av begränsad betydelse. De vinster hon kan göra genom att liera sig med vinnande majoriteter kan spela en väl så stor roll för hennes välfärd. Ju kortare tidsperioder människan betraktar, desto mer liknar hennes välfärdspå problem ett nollsummespel, d v s ett spel i vilket den enes vinst är den andres förlust. Att genom politiskt agerande sträva efter framgång i sådana spel kan aldrig vara ointressant. Men ju mer och intensivare spelen spelas, desto mer undermineras marknadsmekanismerna.

Eller något annorlunda uttryckt. Det är inte av avgörande betydelse för en människa att leva i ett samhälle som för till-

fället är en renodlad marknadsekonomi. Däremot är hon att lyckönska om hennes samhälle under lång tid varit marknadsekonomiskt. De tillgångar som finns att fördela under hennes egen livstid blir ju då så mycket större. Men det historiskt förflutna ser ut som det gör — det låter sig inte ändras genom politiska beslut. Det människan kan göra för att påverka sin egen situation är att delta i fördelningsaktiviteten.

Kanske kan resonemanget konkretiseras med några tänkta röster ur folkvimlet:

Framåtblickande Andersson säger: "Visst har jag det sämre än många andra i det här samhället, men om jag reser krav på förbättringar och blir bönhörd, så kommer det att drabba mina barnbarns generation. Därför röstar jag inte på det parti som förespråkar marknadsingrepp till förmån för mig och andra i en liknande situation."

Bakåtblickande Petersson säger: "Jag har det visserligen dåligt jämfört med många medmänniskor, men jag vet också att om det här landet inte under lång tid varit en marknadsekonomi så hade jag haft det ännu sämre. Därför stöder jag inte det parti som vill förbättra min och mina medbröders lott."

Jag tror att deklARATIONER av detta slag skulle få de flesta att höja på ögonbrynen, att de kan betraktas som ytterst osannolika. Och därmed har också välfärdsstatens livskraft och marknadsekonomin sårbarhet demonstrerats.

Argument för

Men även om marknadsekonomin är sårbar så är de argument som talar för den utomordentligt starka. Och detta gäller, menar jag, även om det här förda resonemanget eventuellt skulle behöva justeras på en eller annan punkt. Det utopistiska och långsiktiga betraktelsesättet har förvisso sitt berättigande, åtminstone om vi känner något för kommande generationer. Därför är det också ett problem att de enskilda människornas normala politiska beslutssituation inte tillåter dem att med bibehållen rationalitet anlägga ett sådant synsätt. Detta problem måste ges en konstitutionell lösning.

Genom hela framställningen har jag renodlat två samhällstyper, marknadssamhället och välfärdssamhället. Detta har skett i klarhetens intresse, för att ge argumenten pregnans. Men när väl denna klarhet skapats är det naturligtvis angeläget att nyansera bilden. Framför allt skulle jag vilja säga att det även i marknadsekonomin säkert finns ett allmänt accepterat behov av vissa fördelningsbeslut, en allmän föreställning om att någon form av socialt skyddsnät är nödvändig. Från detta till det hämningslösa skyfflande som pågår i dagens genompolitiserade svenska samhälle är steget emellertid långt.

Grundlagen bör därför förse med långtgående restriktioner mot fördelningsbeslut av skilda slag.